

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ
ПРО ЗЛОЧИНИ НЕПОВНОЛІТНІХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ
ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ**

За останні роки в Україні значно зросла кількість злочинів та правопорушень, скоєних неповнолітніми. За статистичними даними поряд із збільшенням тяжких злочинів, які скоюють особи, що не досягли повноліття, значно збільшилась і кількість суспільно небезпечних діянь, вчинених підлітками, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Такий стан справ змусив законодавця створити нові форми попередження злочинності серед неповнолітніх. Треба одразу зазначити, що кримінальний закон Української РСР і раніше знав такий інститут попередження злочинів серед неповнолітніх як застосування примусових заходів виховного характеру (ст.11 КК УРСР), але попри вимог кримінального закону про застосування таких заходів тільки судом, цим правом, згідно із ст.ст. 17–19 та ч. 3 ст. 15 Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР від 26 серпня 1967 року користувалися і комісії у справах неповнолітніх. Стосовно ж осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, примусові заходи виховного характеру застосовували тільки комісії у справах неповнолітніх. Тому цілком слушно, виходячи з правової аксіоми, що примусові заходи, в тому числі і виховного характеру, може застосовувати у правовій державі тільки суд [1, ст.ст.15, 17–19].

Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України та Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР» від 23 грудня 1993 року та Закону «Про органи і служби у справах неповнолітніх» від 24 січня 1995 року був визначений порядок закриття кримінальних справ про злочини та суспільно небезпечні діяння, скоєні неповнолітніми, та порядок розгляду таких справ судом [2, ст. 48; 3, ст. 35].

Згідно з вище названими законами, у кримінально-процесуальному законодавстві України з'явилися, крім неповнолітнього обвинуваченого, раніше невідомі суб'єкти кримінально-процесуальних правовідносин,

які зазначені у ст. 7³ КПК України: особа у віці від 11 років і до вповнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, та дитина, тобто особа, яка не досягла 11-річного віку.

Як позитивні риси цих законодавчих актів слід зазначити, що тепер кожен випадок скоєння суспільно небезпечного діяння неповнолітнім, який не досяг віку кримінальної відповідальності, але досяг 11-річного віку, по-перше, ретельно досліджується при обов'язковому провадженні попереднього слідства, і також ретельно вивчається за встановленою судовою процедурою тільки суддею, який і має право застосувати до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру.

Звертаючись до раніше існуючої практики, одразу ж зауважимо, що недосягнення особою віку кримінальної відповідальності не давало змоги не те що для судового розгляду цієї події, а й навіть для порушення кримінальної справи.

Практиці відомі, ще до прийняття раніше/зазначених законів, випадки скоєння таким: підлітками навіть навмисних вбивств, але розглядом цих обставин займалися інспекції у справах неповнолітніх. Це звичайно, не давало змоги ретельно вивчити причини та умови, які сприяли скоєнню такого або інших суспільно небезпечних діянь, а застосовані цими органами примусові заходи виховного характеру не відповідали тяжкості скоєного.

Тепер, за новим законом, у випадках, коли суспільно небезпечне діяння вчинене неповнолітнім, який досяг 11 років і не досяг віку, з якого можлива кримінальна відповідальність (тобто 14 або 16 років) згідно з вимогами ст. 7³ КПК України слідчий провадить розслідування у повному обсязі з дотриманням норм Кримінально-процесуального кодексу, а потім виносить постанову про закриття кримінальної справи та застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. Неповнолітньому, його батькам або особам, які їх замінюють, слідчий повідомляє про закриття справи і направлення її до прокурора для передачі до суду. При цьому вони мають право знайомитися з матеріалами справи і користуватися послугами захисника [4, с. 37].

Крім того, відповідно до ч.3 ст.7³ КПК України до неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння у віці від 11 до 14 років, передбачене ст. 7¹ КК України і його необхідно негайно ізолювати, то за

постановою слідчого, санкційованою прокурором, неповнолітній може бути поміщений у приймальник-розподільник для неповнолітніх строком до 30 діб, згідно з вимогами ст. 7 Закону «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» від 24 січня 1995 року [3, ст. 7].

Більш того, надалі суд, розглядаючи за новою процесуальною процедурою, хоча і закрити, але все ж таки кримінальну справу, глибоко з'ясовує усі обставини скоєння суспільно небезпечного діяння, умови виховання підлітка і таке інше, що дає суду змогу вибрати відносно правопорушника той примусовий захід виховного характеру, який найбільш повно буде сприяти його перевихованню.

Закон не дозволяє порушити кримінальну справу відносно неповнолітнього, який досяг 11-річчя, але коли справа порушена за фактом скоєння злочину і у порядку розслідування з'ясовується, що це діяння скоїла таки дитина, слідчий повинен відповідно ч.4 ст.7³ КПК України винести постанову про закриття кримінальної справи. При цьому слідчий зобов'язаний надати можливість батькам дитини або особам, які їх замінюють, ознайомитися з усіма матеріалами справи і при бажанні користуватися послугами захисника. Також слідчий повідомляє про свої дії прокурора, надсилаючи йому копію постанови про закриття справи, яка надається до наглядового провадження. Ще однією обов'язковою умовою є те, що слідчий повинен направити повідомлення про закриття такої справи до служби у справах неповнолітніх. У разі одержання повідомлення слідчого про закриття справи щодо дитини, остання мусить взяти дитину на облік, надати необхідну допомогу в залежності від умов, в яких живе, виховується дитина, а також причин і умов, що сприяли вчиненню суспільно небезпечних діянь.

Таким чином, при закритті справи про суспільно небезпечні діяння, які вчинили діти та неповнолітні, що не досягли віку кримінальної відповідальності, слідчим проводиться велика попереджувальна робота з такими особами, що позитивно впливає на їх подальшу поведінку.

Але темою нашої статті є питання, пов'язані з розслідуванням кримінальних справ про злочини неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності.

Стаття 9 КПК України у новій редакції має назву «Порядок звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру». За змістом цієї статті слідчий, за згодою прокурора, а також прокурор, якщо він вважає, що перевиховання неповнолітнього можливе без застосування до нього кримінальної відповідальності, може закрити справу щодо такої особи. Цією ж статтею встановлений порядок закриття таких справ, яким передбачено низку заходів процесуального і організаційного характеру, що передують застосуванню до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру.

Слід одразу ж відзначити, що порядок закриття кримінальних справ за nereабілітуючими підставами відносно неповнолітніх обвинувачених суттєво відрізняється за своєю складністю від порядку закриття за таких же підстав кримінальних справ щодо дорослих обвинувачених, у зв'язку з чим виникають труднощі при застосуванні нового законодавства.

Умовами, які забезпечують законність і обґрунтованість закриття кримінальних справ про злочини, скоєні неповнолітніми в порядку, переданому ст. 9 КПК України є те, що: злочин не повинен становити великої суспільної небезпеки; наявність доказів, що засвідчують винність особи у вчиненні злочину; встановлений вік неповнолітнього; наявність постанови про притягнення особи як обвинуваченого; з'ясування думки потерпілого про закриття кримінальної справи; наявність протоколу про ознайомлення неповнолітнього обвинуваченого, його законного представника і захисника з усіма матеріалами справи, в тому числі з постановою про закриття справи і одержання згоди прокурора про закриття справи.

З цих позицій і розглянемо можливі складнощі і процесуальні незгодження, які виникають та можуть виникнути при закритті за nereабілітуючими підставами кримінальних справ щодо неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності.

1. Згідно з ст. 51 КК України діяння не повинно становити собою великої суспільної небезпеки. При цьому мається на увазі не абстрактна його небезпечність, а конкретна, що визначається залежно від обставин справи: можливої або реально спричиненої шкоди, спрямованості умислу та інших факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Закон не вста-

новлює переліку таких діянь і не дає чітких критеріїв їх визначення, тому більшість вчених та практиків вважають, що злочин не буде становити собою великої суспільної небезпеки, якщо його скоїла неповнолітня особа і він не є тяжким та якщо ступінь конкретної небезпечності невеликий.

2. Винність особи у скоєнні злочину повинна розглядатись в двох аспектах: вина і доведеність. На підставі ст. 7 КК України особа визнається винною у скоєнні злочину при наявності у неї відповідного психічного ставлення (свідомості і волі) до вчиненої дії або бездіяльності. Це ставлення може діставати вияв у формі умислу чи необережності. Але вина особи не може бути тільки наявною, вона повинна бути ще й доведеною. Як вимагає п.2 ст.64 КПК України, доказуванню підлягають винність обвинуваченого у вчиненні злочину і його мотиви, це передбачає встановлення всіх суб'єктів і суб'єктивної сторони злочину. Звичайно, треба брати до уваги і досліджувати також обставини, які свідчать про невинуватість підозрюваного або обвинуваченого. Ст. 9 КПК України прямо встановлює, що до закриття справи неповнолітнього, який скоїв злочин і досяг віку кримінальної відповідальності, йому необхідно пред'явити обвинувачення. Звичайно ж, на вимогу ст. 132 КПК України повинні бути зібрані достатні дані, що характеризують особу, яка скоїла злочин, та про злочин, у якому ця особа обвинувачується, час, місце та інші обставини вчинення злочину, а також стаття кримінального закону, якою він передбачений.

3. Як відомо, ст.433 КПК України встановлює розширений перелік обставин, що підлягають доказуванню у справах про злочини неповнолітніх. Першою обставиною є обов'язок слідчого встановити вік неповнолітнього. Це необхідно для того, щоб визначити, чи є особа суб'єктом злочину. У випадках, коли особа не має документів, котрі вказують на її вік, слідчий витребує такі документи або їх копії із відділів РАКСу та навчальних закладів, коли все ж таки за офіційними документами вік неповнолітнього встановити неможливо, він виконує слідчі дії, наприклад, призначає судово-медичну експертизу. Але ми не будемо зупинятися на питанні процесуальних дій по встановленню віку неповнолітнього, хоча воно і має певні процесуальні складнощі, та в більшій мірі відноситься до криміналістичних досліджень.

Під час розслідування такої кримінальної справи слідчий звичайно ж повинен дослідити об'єктивну та суб'єктивну сторони і визначитись з її правильною кваліфікацією.

4. Виникає питання, в який момент розслідування слідчий може прийти до висновку про можливість закриття кримінальної справи щодо неповнолітнього обвинуваченого із подальшим направленням справи до суду для застосування примусових заходів виховного характеру.

Із змісту ст. 9 КПК України випливає, що такий висновок слідчий приймає до пред'явлення обвинувачення і надалі вже пред'явлення обвинувачення є процедурою, тісно пов'язаною із закриттям справи.

Але ми вважаємо, що остаточне рішення про закриття кримінальної справи слідчий може законно прийняти тільки тоді, коли вже буде складено постанову про притягнення особи як обвинуваченого. Оскільки навіть сам процес складання такої постанови дозволяє проаналізувати всі обставини скоєння злочину та докази, які викривають обвинуваченого, і дані про його особу. Зрозуміло, що і після складання постанови про притягнення неповнолітнього як обвинуваченого таке рішення слідчого про закриття справи не буде остаточним, бо на наступному етапі, під час пред'явлення обвинувачення і допиту неповнолітнього слідчий може одержати додаткові дані про можливість або неможливість (особа не визнає себе винною) закриття справи.

5. Згідно із ч. 2 ст. 7¹ КПК України, яка встановлює процесуальний порядок закриття кримінальної справи із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, особі повинно бути роз'яснено суть діяння, що містить ознаки злочину, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття справи з цієї підстави. Виникає питання, яким чином неповнолітньому, який скоїв злочин, повинно бути це роз'яснено і який документ треба скласти з цього приводу?

Щодо неповнолітнього обвинуваченого, то ст.9 КПК України, як ми вже зазначали, вимагає пред'явлення обвинувачення винній особі, а як бути коли справа закривається щодо повнолітньої особи? На наш погляд, в будь-якому випадку закриття кримінальних справ за таких обставин вимагає обов'язкового складання постанови про притягнення як обвинуваченого і пред'явлення її. Бо це єдина процедура, яка дає мож-

ливість юридичною мовою ознайомити особу з офіційним обвинуваченням. Що ж стосується роз'яснення обвинуваченому підстав звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати про закриття справи, то це все треба з'ясувати під час допиту обвинуваченого із обов'язковим занесенням його показань до протоколу.

Неодмінною умовою при закритті справи з nereабілітуючих підстав щодо неповнолітнього є згода його законного представника, що забезпечує право вимагати повного з'ясування на слідстві і в суді всіх обставин справи з тим, щоб було можливе встановлення істини, охорона прав і законних інтересів неповнолітніх.

На підставі ст. 12 КПК України при вирішенні питання про закриття кримінальної справи відповідно до ст. 9 цього Кодексу слідчий зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого і в разі закриття справи повідомити про це потерпілого та його представника.

З'ясування думки потерпілого щодо закриття кримінальної справи із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру також фіксується у протоколі допиту або у додатковому протоколі допиту потерпілого. Думку потерпілого (зокрема, його заперечення) може бути враховано при вирішенні питання про закриття справи, проте вона не є обов'язковою для слідчого.

Після цього слідчий вносить мотивовану постанову про закриття кримінальної справи, де обов'язково вказує на ті обставини, які свідчать про можливість виправлення і перевиховання неповнолітнього без застосування кримінального покарання, за допомогою примусових заходів виховного характеру.

Як бачимо, сам порядок закриття кримінальної справи відносно неповнолітнього обвинуваченого за nereабілітуючих підстав значно складніший, ніж порядок направлення справи відносно нього ж з обвинувальним висновком через прокурора в суд. Ось чому слідчі, цілком слушно, майже не застосовують ст. 9 КПК України, тим більш що закрити справу за цих обставин може і суд при розгляді справи у розпорядчому засіданні або під час судового розгляду, якщо дійде висновку, що перевиховання особи можливе без застосування до неї кримінальної відповідальності.

Про закриття кримінальної справи слідчий повинен повідомити потерпілого та його представника. Характерна особливість: якщо по-

терпільий згоден із закриттям кримінальної справи, то йому надсилається тільки повідомлення із зазначенням мотивів прийнятого рішення, але, якщо навпаки, то слідчий повинен надіслати потерпілому копію постанови про закриття кримінальної справи. Це гарантує право оскаржити рішення слідчого прокуророві.

Після закриття кримінальної справи слідчий ознайомлює неповнолітнього обвинуваченого та його представника з усіма матеріалами справи, в якій вже знаходиться постанова про закриття справи. Ми розуміємо, що тут постанова про закриття справи є своєрідним обвинувальним висновком слідчого. Але ст. 218 КПК України передбачає ознайомлення обвинуваченого з матеріалами справи до винесення обвинувального висновку. Це питання в кримінально-процесуальному законі не відрегульовано.

Крім того, слід відзначити як недолік існуючого закону зміну підслідності кримінальних справ про злочини неповнолітніх і переведення їх згідно з Указом Президії Верховної Ради України 29/Е/78 до відання слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України [4. ст. 359].

Адже, як відомо, у прокуратурі завжди розслідувалися справи більш тяжкі та складніші, ніж у відділах внутрішніх справ. Кримінальні справи щодо неповнолітніх вважалися одними з таких. Також наряду із слідчими у органах прокуратури такі справи розслідувалися помічниками прокурора. Слідчий прокуратури одержував повні матеріали перевірки такої справи, але коли цих матеріалів було недостатньо або коли розслідування справи відкладалося, то помічник прокурора направляв справу на розгляд комісії у справах неповнолітніх і сам брав участь у засіданні цієї комісії.

Що ж ми бачимо у даний час: справи про злочини неповнолітніх розслідуються слідчим органів внутрішніх справ. Згідно з відомими вимогами такі справи складні і повинні бути у провадженні старших слідчих, але на місцях, як свідчить практика, їх розслідують не тільки молоді слідчі, а навіть ті, які не є слідчими – курсанти вищих навчальних закладів у період проходження практики в органах внутрішніх справ. Це можна зрозуміти. За даними дослідження навантаження слідчих УМВС України в Харківській області, у 1997 р. в провадженні слідчого органів внутрішніх справ знаходилося у середньому по 15–20

справ одночасно, що не давало їм можливості приділити достатньо часу специфіці розслідування справ відносно неповнолітнього. До того ж і матеріали про такі злочини до слідчого органів внутрішніх справ надходять від кримінальної міліції у справах неповнолітніх у недостатньому обсязі. Дуже часто слідчому доводиться самому витребувати ті чи інші документи стосовно неповнолітнього, а також виїздити на місце проживання неповнолітнього, щоб отримати потрібні документи. Як бачимо, при такому навантаженні про якість розслідування справ стосовно неповнолітніх не може бути і мови.

Звичайно, постає питання про створення особливих, окремих органів розслідування і судового розгляду кримінальних справ про злочини неповнолітніх.

Закон «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи» від 24 січня 1995 року, ст. 1 дає повний перелік органів і служб у справах неповнолітніх, де відсутні суди у справах неповнолітніх, але ст. 6 того ж Закону має назву “Суди” – де в ч. 1 роз’яснюється, які справи щодо неповнолітніх розглядаються судами, також відмічено, що такі справи розглядаються спеціально уповноваженими на те суддями (складом суддів). [4, ст. 1; 6]. Одразу постає питання, чи можна розглядати справи про злочини неповнолітніх у звичайних судах, у тих судах, де розглядаються справи дорослих злочинців? Невже гуманно застосовувати для цих категорій одні й ті ж методи розгляду справ? На ці питання також необхідно знайти відповіді. Адже практика засвідчує, що існуючий порядок розслідування і судового розгляду злочинів, які скоюють неповнолітні, не відповідає вимогам про ефективне попередження злочинності серед неповнолітніх.

Тому виникає проблема теоретичного дослідження зазначених питань і вирішення на законодавчому рівні завдань, пов’язаних з визначенням оптимального порядку кримінально-процесуального провадження у справах про злочини неповнолітніх.

Список літератури:

1. Положение о комиссиях по делам несовершеннолетних Украинской ССР от 26 августа 1967 г. Утверждено Указом Президента Верховного Совета от 26.01.67 //Сборник нормативных актов. К., 1989. 2. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодек-

сів України та Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР» //Відомості Верховної Ради. 1994. № 11. Ст. 48. 3. Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» //Відомості Верховної Ради. 1995. № 6. Ст. 36. 4. Дяченко К.І., Шость Н.В. Процесуальні особливості розслідування справ про злочини неповнолітніх. Х., 1997. 5. Указ Президії Верховної Ради СРСР // Відомості Верховної Ради. 1978. № 24. Ст. 359. 6. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. К., 1995. 7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. К., 1994.

Надійшла до редколегії 05 10.98

*О.П. Спігерьев, д-р юрид. наук,
В.О. Голубев*

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Проблеми інформаційної безпеки постійно посилюється процесами проникнення практично у всі сфери діяльності суспільства технічних засобів обробки та передачі даних й передусім обчислювальних систем. Це дає підставу поставити проблему комп'ютерного права, одним з основних аспектів якої є так зване комп'ютерне посягання. Про актуальність проблеми свідчить довгий перелік можливих способів скоєння злочинів у сфері комп'ютерної інформації.

У сучасній літературі існують різні точки зору в питаннях виділення та класифікації таких злочинів [1, с.42–74, 2]. «Комп'ютерні злочини» або точніше злочини в сфері комп'ютерної інформації умовно можна поділити на дві великі категорії: злочини, пов'язані з втручанням в роботу комп'ютерів, і злочини, у яких використовуються комп'ютери як необхідні технічні засоби.

На основі аналізу, а також всебічного вивчення спеціальної літератури [1, 2, 3, 4, 5,] можна визначити понад 20 основних способів скоєння злочинів в сфері комп'ютерної інформації і майже 40 їх різновидів, число яких постійно збільшується внаслідок використання злочинцями різних їх комбінацій. Дане явище зумовлене як складністю самих засобів комп'ютерної техніки, так і різноманітністю та постійним нарощуванням інформаційних операцій, багато з яких відображають рух матеріальних цінностей, фінансових і грошових коштів, науково-технічних